

BROJ BOŠNJAKA IZ BOSNE I HERCEGOVINE U TURSKOJ

Sažetak

Razdoblje austrougarske vlasti nad Bosnom i Hercegovinom (BiH) 1878. – 1918. znakovito je i po masovnim bošnjačkim iseljavanjima u preostatke Osmanskog Carstva, u pravilu na prostore današnje Turske. Seobe su primarno bile motivirane željom da se nastavi živjeti u skladu s tradicionalnim iskustvima, unutar islamsko-teokratske države kakvo je bilo Osmansko Carstvo. O dimenzijama iseljavanja ponajbolje svjedoči podatak da je prema popisu iz 1879. u BiH živjelo gotovo 39 %, a prema popisu iz 1921. tek 31 % muslimana. U suvremenoj Turskoj obitava brojna bošnjačka zajednica unutar koje potomci Bošnjaka iseljenih iz BiH za austrougarske vlasti predstavljaju izrazitu većinu. Međutim, unatoč prepoznatljivosti bošnjačke zajednice u Turskoj te relativno opsežnim spoznajama o njoj, još uvijek nema pravoga odgovora na možda najčešće postavljano pitanje: koliko Bošnjaka ima u Turskoj? Općenito, prevladavaju gledišta po kojima bi ih moglo biti više milijuna. U priloženom radu, koristeći se prvenstveno popisnim rezultatima u kontekstu BiH te Turske kao i odgovarajućim proračunima, pokušat ćemo doprinijeti rješenju toga pitanja s tim da ćemo se usredotočiti upravo na bošnjačke iseljenike iz vremena austrougarske vlasti te brojnost njihova potomstva u današnjoj Turskoj.

Ključne riječi: *Bošnjaci; Bosna i Hercegovina; Austro-Ugarska; Turska; iseljavanje.*

SAŠA MRDULJAŠ*

UDK:
929(560=196.4*3)

Pregledni rad
Review article

Primljeno: 3. listopada
2017.

* Saša Mrduljaš, viši znanstveni suradnik Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar, Sasa.Mrduljas@pilar.hr

Uvod

Osmansko osvajanje i stoljetna vlast nad najvećim dijelom južnoslavenskih prostora spada u red pojava koje su sudbinski odredile njihov razvojni tijek između ostaloga i po svome dalekosežnom utjecaju na ovdašnje etničke realitete i odnose. U tome smislu posebnu je važnost imao proces islamizacije većega dijela starinačke bosanske populacije. Na taj je način oblikovana etnička formacija koja će zbog svoje brojnosti, a donekle i teritorijalne kompaktnosti postati jezgrom oko koje će se okupiti i podrijetlom nebosanske, ali jezično istovrsne islamizirane grupacije.

U vremenu osmanske ekspanzije bosanski muslimani (Bošnjaci) znatnim dijelom sele u zapadnije i sjevernije, hrvatske te ugarske krajeve gdje se, posebice u slučaju današnje Slavonije, stapaju s domaćim i istorodnim islamiziranim življem.¹ Nakon što Osmanlije na prekretnici 17. u 18. stoljeće izgube te dijelove svoga Carstva, iz njih će se povući muslimanski živalj, u znatnoj mjeri na prostor današnje BiH koja time dodatno jača svoju islamsku komponentu. Naknadno, tijekom stjecanja neovisnosti Srbije (1804. – 1878.) iz nje se gotovo u potpunosti iseljava nevelika muslimanska populacija koja svoje utočište znatnim dijelom također nalazi u Bosni.²

Zbjegovi muslimanskih masa pred kršćanskim prodorom (habsburškim, mletačkim, srpskim, crnogorskim) u osnovi su bili nužni s obzirom na to da je ostanak na ognjištima zadugo podrazumijevao pokrštavanje i gubitak islamskoga identiteta. Tu praksu prvo je promijenila Habsburška Monarhija za vrijeme Dubičkoga, po rezultatima minornoga rata (1787. – 1791.) kojima se prihvaća da muslimani mogu ostati u svojoj vjeri ako dospiju pod njezinu vlast.³ Taj, „novi duh“ postaje općeprihvaćen do 1878. kada odlukama Berlinskoga kongresa Austro-Ugarska stječe upravu nad BiH, a Srbija i Crna Gora stječu neovisnost. Time je omogućen ne samo opstanak bošnjačke zajednice u BiH već i u Crnoj Gori (Podgorica, Bar) a poslije i na Sandžaku i Kosovu kada te krajeve za Prvoga balkanskog rata (1912. – 1913.) steknu Srbija i Crna Gora.

Unatoč prilikama koje su im poslije 1878. u pravilu omogućavale opstojnost na domovinskim prostorima, Bošnjaci su se masovno iseljavali u Osmansko Carstvo, odnosno u Tursku. Prvo iz BiH za austrougarske vlasti, a zatim od 1912. do kraja 60-ih godina i sa Sandžaka. Dva su razloga presudno utjecala na ta iseljavanja.

¹ Safet Bandžović, „Bošnjaci i balkanski muhadžirski pokreti“, *Godišnjak*, 6 (2006.) 1, str. 327 (322–343); Nenad Moaćanin, *Turska Hrvatska*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., str. 99–101.

² Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Bošnjačka zajednica kulture Preporod, Sarajevo, 1998., str. 328–332.

³ Srećko M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, Svjetlost, Sarajevo, 1992., str. 83–84.

Dijelu se Bošnjaka, bez obzira na garantirana prava, bilo teško pomiriti s činjenicom da će živjeti, uvjetno rečeno, pod kršćanskom vlašću nametnutom od nekadašnjih protivnika, i to u uvjetima kad su im seobe omogućavale da nastave živjeti u skladu s tradicionalnim iskustvima, u okviru islamsko-teokratske države kakvo je bio Osmansko Carstvo. S druge strane, zajamčena prava, a ovo je nerijetko bio slučaj u kontekstu Sandžaka, posebice njegova crnogorskog dijela, u praksi su nerijetko bila zaobilažena pa i do razine životne ugroženosti. Na koncu su navedene seobe, posebice one iz BiH, dovele do toga da u Turskoj obitava izrazito brojna bošnjačka dijaspora.

1. Bošnjački iseljenici iz Bosne i Hercegovine

Bošnjačke migracije k prostorima današnje Turske postaju brojnije još tijekom zbjegova iz srednje Europe. No, one su se odvijale u povijesnim razdobljima koja su uvelike neprozirna te nisu ostavile uočljivijega traga. Za razliku od njih seobe koje otpočinju nakon 1878. odvijaju se u suvremenome ozračju, između ostaloga, i u vremenu (prvih) popisa stanovništva. Nadalje, potomci tada iseljenih Bošnjaka do danas su do određene mjere uspjeli očuvati svoju prepoznatljivost, stoga je razumljivo da o tim seobama i njihovim rezultatima postoje relativno opsežne spoznaje jer je riječ o nečemu što ima važnost prvenstveno za bošnjačku, ali i za tursku te općenito južnoslavensku povijest i identitet. Međutim, na jedno od najbitnijih i najčešće postavljanih pitanja još uvijek nema pravoga odgovora. Naime, koliko bi Bošnjaka danas moglo obitavati u Turskoj?

Riječ je o pitanju na koje je iz više razloga teško odgovoriti. Starije migracije, one iz BiH, odvijale su se u vremenu Osmanskoga Carstva, a ono je bilo determinirano vjersko-civilizacijskim određenjem, a ne etnicitetom. U tim prilikama niti su bošnjački useljenici imali kakvih zahtjeva u kontekstu svoga etničkog identiteta niti su osmanske vlasti držale bitnim da se na toj razini prilagođavaju useljenicima. Oni su se spontano asimilirali u turski društveni krug ili održavali svoj bošnjački identitet tamo gdje je takvo što bilo moguće. Nastankom Republike Turske 1923. otpočinje proces programiranoga turciziranja podrijetlom neturskoga muslimanskog življa.⁴ Raspršene doseljeničke zajednice u koje su, osim Bošnjaka, spadali krimski Tatari, Čerkezi, slavenski muslimani iz Makedonije i Bugarske, muslimani koji su govorili grčkim jezikom itd., relativno su lako uklapane u turski nacionalni okvir. Jedini izuzetak predstavljali su domicilni i na jugoistoku Turske posebice snažno zastupljeni Kurdi.

⁴ Muhamed Hadžijahić, *Od tradicije do identiteta*, Islamska zajednica – Zagreb, Zagreb, 1990., str. 108–110.

U skladu s politikom turciziranja ni jedan turski popis nije uključivao pitanja o etnicitetu stanovnika Turske. U popisima od 1927. do 1965. evidentirani su i objavljeni podaci o materinskome i drugome govornom jeziku, a poslije niti to, međutim, ti podaci ne mogu biti podlogom za dalekosežnije zaključke o etnicitetu Turske. Primjerice, prema popisu iz 1965. samo je 17.627 turskih građana izjavilo da im je bošnjački materinski, a 39.582 da im je drugi govorni jezik.⁵ S aspekta turske države praktički svi „njezini“ Bošnjaci u nacionalnome su smislu Turci. Njihovo se bošnjačko podrijetlo ne negira niti se može negirati, sve se više stvaraju uvjeti i za njegovu institucionalnu manifestaciju. No, u osnovi na razini očitovanja jedne dimenzije povijesno-kulturnoga identiteta koja ne dovodi u pitanje bošnjačku pripadnost turskoj naciji i njezinu vriednosnom sklopu.

Kako nije bilo niti ima službene evidencije broja Bošnjaka u Turskoj te kako su izloženi sveobuhvatnoj asimilaciji, otvoren je prostor različitim pretpostavkama o tome koliko bi ih moglo biti. One se u postojećim okolnostima i „u zavisnosti od izvora kreću od jednog do nekoliko miliona.“⁶ S obzirom na izraziti raspon između različitih procjena, koje se kreću čak i do deset milijuna, može se zaključiti da se zapravo i ne zna koliko bi Bošnjaka danas moglo obitavati u Turskoj.⁷ Međutim, čini se da su postojeće nejasnoće ipak proizvod suvremenoga društvenog ozračja koje općenito na ukupnosti teritorija bivše Jugoslavije pogoduje nekritičkim predodžbama o nacionalnome. Još ne tako davno bilo je drugačije. Tako je Noel Malcolm u svojoj izrazito popularnoj i prema bošnjačkoj zajednici afirmativnoj knjizi *Povijest Bosne* (1994.), pozivajući se na starije bošnjačke autore, iznio daleko skromnije brojke od nekih 300.000 – 350.000 Bošnjaka u Turskoj.⁸ Do danas bi ti iznosi svakako porasli, no ne do mjere koja bi dopuštala višemilijunske kalkulacije i njima uzrokovane nejasnoće.

U priloženom radu, analizom i odgovarajućom uporabom popisnih pokazatelja kako u kontekstu BiH tako i Turske, pokušat ćemo doprinijeti stjecanju potpunije slike o tome koliko bi u današnjoj Turskoj moglo biti potomaka onih Bošnjaka koji su se iselili iz BiH za austrougarske vlasti. Upravo potomci tih Bošnjaka predstavljaju izrazitu

⁵ Fuat Dunder, „Measuring Assimilation: ‘Mother Tongue’ Question in Turkish Censuses and Nationalist Policy“, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 41 (2014.) 4., str. 385-405.

⁶ Zečir Ramčilović – Lidija Đurkowska, „Migracije Bošnjaka iz Sandžaka tokom druge polovine XX vijeka“, *Sandžački zbornik*, 1 (2016.) 1, str. 88.

⁷ „Jedno od ključnih pitanja jeste statističko pitanje, koliko Bošnjaka je pronašlo sebe u novoj domovini u Turskoj? Na ovo pitanje teško je odgovoriti. Razni sugovornici ističu da u Turskoj ima između šest do deset miliona Bošnjaka. To je ipak velika brojka, bilo da se polazi od prve ili druge cifre ...“ Šefket Krcić, „Prva monografija o Bošnjacima u Turskoj: Amir Hodžić i Mirsad Kalajžić *Bošnjaci u Turskoj*“, *Znakovi vremena*, 17 (2014.) 65-66, str. 314.

⁸ Noel Malcolm, *Povijest Bosne*, Erasmus Gilda – Novi Liber – Dani, Zagreb – Sarajevo, 1995., str. 191.

većinu unutar ukupne bošnjačke zajednice u Turskoj. U sklopu realizacije naznačenoga cilja prvo ćemo utvrditi koliko je Bošnjaka u vremenu u kojem se okončava austro-ugarska vlast u BiH približno moglo živjeti u Turskoj. Nakon toga pokušat ćemo utvrditi u kojoj se mjeri tadašnji broj Bošnjaka po nekim realnim osnovama mogao povećati do današnjih dana.

Kako će rezultati proizići iz korištenja temeljnih pokazatelja, imat će samo okvirno značenje. Da bi se dobio precizniji, kvalitetniji uvid, bilo bi potrebno analizirati i koristiti daleko širi spektar podataka relevantnih za predmet. No, njihovo uključivanje vodilo bi istraživačkomu pothvatu koji uvelike nadilazi ovdje zadane okvire te zahtijeva opsežan angažman prvenstveno povjesničara i demografa. Mi ćemo u samome radu, kada bude potrebno, ukazati na one njegove točke koje su podložne daljnjim preinaka. Te preinake mogu umanjiti ili eventualno povećati dobivene iznose, no ne na višemilijunskoj razini, kakav je sad slučaj.

2. Broj bosanskohercegovačkih Bošnjaka u Turskoj 1921.

Unatoč tomu što se Osmansko Carstvo složilo s odlukama Berlinskoga kongresa i prepustilo BiH, koja sve do 1908. ostaje pod nominalnim sultanovim suverenitetom, bošnjačko je stanovništvo pružilo organizirani oružani otpor austrougarskomu zauzimanju zemlje. Trajao je tri mjeseca i u njemu je sudjelovalo oko 79.200 ustanika te 13.800 nekadašnjih pripadnika osmanske vojske.⁹ Masovnost otpora jasno je ukazivala na izrazitu bošnjačku nespremnost da se živi pod neislamskom vlašću. Premda je bošnjačko stanovništvo s vremenom stjecalo relativno pozitivno iskustvo s austrougarskom upravom, koja se trudila izići mu ususret, ipak su se tijekom njezina trajanja odvijala masovna bošnjačka iseljavanja na osmanske teritorije, ponajviše u današnju Tursku. Ona različitim intenzitetom traju praktički do Balkanskih ratova (1912. – 1913), odnosno do Prvoga svjetskog rata (1914. – 1918).

Prema austrougarskoj evidenciji, koja nije registrirala iseljenike prije 1883. kao ni brojne ilegalne odlaske, do 1911. iz BiH se trajno iselilo 57.119 Bošnjaka.¹⁰ S pravom se pretpostavlja da bi stvarni broj bošnjačkih iseljenika za austrougarske vlasti nad BiH trebao biti veći. O dimenzijama bošnjačkog iseljavanja najbolje svjedoče austrougarski popisi stanovništva kojih je bilo ukupno četiri. Prvi je proveden odmah iza zauzimanja

⁹ Mihovil Mandić, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine*, Izdanje Matice hrvatske, Zagreb, 1910., str. 100.

¹⁰ Hamdija Kapidžić, *Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom*, Svjetlost, Sarajevo, 1968., str. 58, 99.

BiH, tj. 1879., te je ujedno predstavljao i prvi suvremeni popis stanovništva u toj zemlji. Idući su provedeni 1885., 1895. te 1910. Ti popisi, kao ni oni koji su naknadno vođeni u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca / Kraljevini Jugoslaviji, konkretno 1921. i 1931. nisu uključivali pitanja o etnicitetu, već o vjeri, a od 1910. i o materinskome jeziku. Stoga se do preciznijih, nikad potpuno točnih pokazatelja o brojnosti pojedinih etničkih zajednica može doći tek posredno. Važno je napomenuti da je između austrougarskih popisa i popisa u Kraljevini SHS / Jugoslaviji bilo određenih metodoloških razlika koja u bitnome ne mijenjaju njihovu poredbenost (vidjeti tablicu 1).

Popisi pak koji su provedeni u socijalističkoj Jugoslaviji uključivali su pitanja o etnicitetu, međutim, u skladu s pozicijama tadašnje politike dugo su bili nedosljedni upravo u slučaju Bošnjaka. Komunistička partija Jugoslavije / Savez komunista Jugoslavije u osnovi su prihvaćali posebnost bošnjačke zajednice i tako joj pristupali. No, ukupni, uvelike naslijeđeni društveni ambijent dugo ju je sprječavao da se njezina posebnost službeno „potvrdi“ i stekne konkretnu formu. Tako su se u prvome popisu iza Drugoga svjetskog rata, onom iz 1948., Bošnjaci mogli izjasniti kao „neopredijeljeni muslimani“. U sljedećem iz 1953. takvo je izjašnjavanje automatski transferirano u rubriku „Jugoslaveni neopredijeljeni“. U popisu iz 1961. Bošnjaci su imali priliku izjasniti se kao „Muslimani u smislu etničke pripadnosti“. Tek su polovicom šezdesetih napokon donesene političke odluke koje potvrđuju činjenicu da je riječ o posebnoj naciji kojoj se određuje i nacionalno ime, tj. „Muslimani“.¹¹ Stoga se u popisima iz 1971., 1981. i 1991. Bošnjaci tako i očituju („Muslimani u smislu narodnosti“). Krajem 1993. Muslimani odabiru za nacionalno ime svoj tradicionalni naziv „Bošnjaci“.¹² S obzirom na to kao i na potrebu izbjegavanja nejasnoća, u radu se dosljedno koristimo tim nazivom za sva promatrana razdoblja (vidjeti tablicu 1).

Tablica 1. Stanovništvo BiH po vjeri ili etnicitetu u popisima od 1879. do 1991.¹³

¹¹ N. Malcolm, nav. dj., str 266–268.

¹² M. Imamović, nav. dj., str. 569.

¹³ Podatci popisnih rezultata u tablici, gdje nije drugačije istaknuto, prema: Franjo Marić, *Pregled pučanstva Bosne i Hercegovine između 1879. i 1995. godine*, Katehetski salezijanski centar, Zagreb, 1996.

¹⁴ U skladu s postojećim stanjem bošnjačku populaciju u popisima 1948. – 1991. navodimo pod nazivom Bošnjaci“.

¹⁵ Prilikom popisa 1948., pored 788.403 Bošnjaka koji su se izjasnili kao „muslimani neopredijeljeni“ 71.991 ih se izjasnilo kao Srbi, a 25.295 kao Hrvati (Vladimir Žerjavić, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*, Globus, Zagreb, 1992., str. 235). Redak u tablici „a) 1948.“ prezentira popisne podatke kako su službeno objavljeni dok smo u retku „b) 1948.“ iznos Hrvata i Srba umanjili, a Bošnjaka uvećali za one među njima koji su se tijekom navedenog popisa izjasnili kao Hrvati ili Srbi.

¹⁶ Prilikom popisa 1953. Bošnjaci koji su se izjašnjavali kao „muslimani neopredijeljeni“ transferirani su u rubriku „Jugoslaveni neopredijeljeni“ ili su se tako i očitovali. Pored toga 35.228 ih se izjasnilo kao Srbi, a 15.477 kao Hrvati (Vesna Ivanović, „Hrvatska historijskodemografska situacija u Bosni

	ukupno	katolici	%	muslimani	%	pravoslavni	%	-	-	ostali	%
1879.	1,159.015	210.216	18,14	448.749	38,72	496.375	42,83	-	-	3.675	0,31
1885.	1,336.091	265.788	19,89	492.710	36,88	571.250	42,76	-	-	6.343	0,47
1895.	1,568.092	334.142	21,31	548.632	34,99	673.246	42,93	-	-	12.072	0,77
1910.	1,898.044	442.197	23,30	612.137	32,25	825.418	43,49	-	-	18.292	0,96
1921.	1,890.440	453.617	24,00	588.173	31,11	829.360	43,87	-	-	19.290	1,02
1931.	2,323.555	547.949	23,58	718.079	30,90	1.028.139	44,25	-	-	29.388	1,27
	ukupno	Hrvati	%	Bošnjaci ¹⁴	%	Srbi	%	Jugoslaveni	%	ostali	%
a) 1948. ¹⁵	2,565.277	614.123	23,94	788.403	30,73	1,136.116	44,29	-	-	26.635	1,04
b) 1948.	2,565.277	588.828	22,95	885.689	34,53	1,064.125	41,48	-	-	26.635	1,04
a) 1953. ¹⁶	2,847.790	654.229	22,97	-	-	1,264.372	44,40	891.800	31,32	37.389	1,31
b) 1953.	2,847.790	638.752	22,43	942.505	33,10	1,229.144	43,16	-	-	37.389	1,31
a) 1961. ¹⁷	3,277.935	711.660	21,72	842.247	25,69	1,406.053	42,89	275.883	8,42	42.092	1,28
b) 1961.	3,277.935	711.660	21,72	1.118.130	34,11	1,406.053	42,89	-	-	42.092	1,28
1971.	3,746.111	772.491	20,62	1.482.430	39,57	1,393.148	37,19	43.796	1,17	54.246	1,45
1981.	4,124.008	758.136	18,38	1.629.924	39,52	1,320.644	32,02	326.280	7,91	89.024	2,17
1991.	4,377.033	760.852	17,38	1.902.956	43,48	1,366.104	31,21	242.682	5,54	104.439	2,39

i Hercegovini (1879.-1991.)“¹⁴, 2009., str. 10, http://chdr-ns.com/pdf/documents/beograd2009_vena_ivanovic.pdf, pristupljeno 2. listopada 2017.). Redak u tablici „a) 1953.“ prezentira popisne podatke kako su službeno objavljeni dok smo u retku „b) 1953.“ „Jugoslavene neopredijeljene“ prebacili u rubriku „Bošnjaci“. Pored toga smo broj Hrvata i Srba umanjili, a Bošnjaka uvećali za one među njima koji su se tijekom navedenoga popisa izjasnili kao Hrvati ili Srbi.

¹⁷ Prilikom popisa 1961. znatan dio Bošnjaka i dalje se evidentirao kao „Jugoslaveni neopredijeljeni“. Redak u tablici „a) 1961.“ prezentira popisne podatke kako su službeno objavljeni, dok smo u retku „b) 1961.“ „Jugoslavene neopredijeljene“ pribrojili Bošnjacima.

Kao što se iz priložene tablice vidi, udio muslimana u ukupnome stanovništvu BiH kontinuirano se smanjivao za trajanja austrougarske vlasti. Dok je 1879. bio gotovo 39 %, nakon njezina okončanja, prema popisu iz 1921., iznosio je tek 31 %. Istovremeno je rastao udio katoličkoga življa prvenstveno zbog snažnih useljavanja katolika iz drugih dijelova Austro-Ugarske, ponajviše iz Hrvatske. No, udio pravoslavnih ostajao je približno isti. Useljavali su se i pravoslavci, ponajviše Srbi iz Hrvatske, ali su se i iseljavali iz BiH, ponajprije u Srbiju, tako da se njihov udio u ukupnome stanovništvu nije znatnije promijenio između popisa iz 1879. i onoga iz 1921. Iz toga se razloga može ustvrditi da je brojčano uvećanje pravoslavne zajednice kroz navedene 42 godine uglavnom bilo rezultatom njezina vlastitog prirodnog prirasta.¹⁸

Prema popisu iz 1879. pravoslavnih je u BiH bilo 496.375. Pretpostavit ćemo da su svi odreda bili Srbi s obzirom na to da tada provedeni popis, kao što je rečeno, nije uključivao pitanje o materinskome jeziku. Prema popisu iz 1921. Srba je u BiH bilo nešto manje od broja pravoslavnih (navedenog i u tablici 1), odnosno oko 817.224.¹⁹ Njihov ukupni broj narastao je između 1879. i 1921. za 320.849 ili 64,64 %. Ovdje ćemo uvjetno prihvatiti da je u istome razdoblju, s obzirom na slične životne uvjete svih triju naroda u BiH, i broj Bošnjaka približno trebao porasti za tih 64,64 %. Prema popisu iz 1879. muslimana, pretpostavit ćemo sve odreda Bošnjaka, bilo je 448.749. Prema popisu iz 1921. broj Bošnjaka bio je nešto manji od ukupnoga broja muslimana u BiH te je iznosio nekih 587.316.²⁰ Da je njihov broj između 1879. i 1921. narastao za 64,64 %, bilo bi ih oko 738.820 ili 151.504 više od broja utvrđenoga popisom iz 1921. godine.

Za iznos od 151.504 ne bi se moglo reći da bi predstavljao broj Bošnjaka i njihovih potomaka koji su zbog seoba iz BiH tada živjeli u Turskoj, i to iz više razloga. Prvo, prirodni prirast Bošnjaka tijekom austrougarske vlasti bio je niži od srpskoga.²¹ Drugo, jedan manji dio iseljenika nije otišao u Tursku, već u Sandžak, Kosovo, Makedoniju, Albaniju pa čak i na Bliski istok. Ipak, najvažnije je što je iznos od 151.504 dobiven iz uvida u porast srpske zajednice u BiH koja je u promatranome razdoblju obitavala u svome povijesnom, do Prvoga svjetskog rata ustaljenom i sve više osuvremenjivanom društvenom ambijentu. Sve je to pogodovalo njezinu brojčanom rastu. S druge strane, iseljeni Bošnjaci nalazili su se u drugačijim, nepovoljnijim prilikama, takvima

¹⁸ Mirjana Gross, „Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914.“, *Historijski zbornik*, 19-20 (1966/67.) 1-4, str. 9.

¹⁹ „Stanovništvo (Bosne i Hercegovine)“, *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. 2., Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, Zagreb, 1956., str. 34–35.

²⁰ Isto.

²¹ Luka Đaković, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata*, Globus, Zagreb, 1985., str. 25.

gdje se tek trebalo izboriti za odgovarajuće životne uvjete.²² Štoviše, nerijetko je među iseljenicima, posebice među djecom vladao visok stupanj smrtnosti.²³ Drugim riječima, tadašnji broj Bošnjaka u Turskoj trebao bi biti manji od 151.504, s tim da je vrlo teško utvrditi za koliko manji, tj. koliki je uistinu bio. Stoga ćemo u nastavku rada, u nedostatku egzaktnijega pokazatelja, kako bismo mogli provesti daljnje proračune koji ne pretendiraju na precizan već okviran rezultat, poći od toga da je 1921. upravo 151.504 Bošnjaka iseljenih za austrougarske vlasti te njihovih potomaka živjelo na tlu današnje Turske. Na kraju rada, dovršetkom proračuna, ukazat ćemo na primjere krajnjih iznosa koji bi bili dobiveni da se taj isti proračun otpočeo s brojevima manjim od navedenih 151.054.

3. Broj bosanskohercegovačkih Bošnjaka u Turskoj 2017.

Postavlja se pitanje koliko je taj, uvjetno prihvaćeni broj Bošnjaka iz 1921. mogao porasti do 2017. Kako bismo dobili barem približno točan odgovor, koristit ćemo se paralelama koje proizlaze iz uvida u rast bošnjačke zajednice u BiH te stanovništva Turske. Pri tome ćemo analizu vremenski podijeliti na dva razdoblja: od 1921. do 1991. te od 1991. godine do 2017. Naime, sve do 1991. demografski je razvoj Bošnjaka u BiH na liniji određenoga kontinuiteta. Iza te godine, zbog ratnih zbivanja i demografskih potresa koje su uzrokovali, taj kontinuitet nestaje, a s njime i relevantni pokazatelji na razini BiH. Stoga je za razdoblje od 1991. do 2017. presudan uvid u prilike unutar Turske.

Prema popisu iz 1921. u BiH je bilo 587.316 Bošnjaka. Među njima je bilo vrlo malo Bošnjaka doseljenih iz etničkih bošnjačkih krajeva izvan BiH. Ujedno, riječ je još uvijek bila o vremenu do kojeg Bošnjaci, izuzev u slučaju Turske, nisu znatnije selili sa svojih ognjišta ne samo izvan BiH već i unutar nje. Prema popisu iz 1991. u BiH je bilo 1,902.956 Bošnjaka, odnosno 1,315.640 ili 224 % više nego 1921. Valja uzeti u obzir i činjenice koje bi mogle utjecati na korekciju dobivenoga rezultata. Premda su 1991. među Bošnjacima u BiH i nadalje izrazito prevladavali „domaći“,

²² „Po dolasku u Tursku, bosanski muslimani su naseljavani u malarične predjele i smješteni u neuslovne kuće, samo ako su imali familiju. Dobijali su i jako skromnu novčanu pomoć tokom prve godine...Predjeli koji su određeni za bosanske muhadžire bili su močvarni, malarični, kuće male i vlažne, a zemlja neplodna.“ Mina Kujović, „O bosanskim muhadžirima, povratnicima iz Turske u vrijeme austrougarske uprave“, *Gračanički glasnik*, 11 (2006.) 22, str. 72.

²³ „Odmah poslije doseljenja mnogi su izumrli, ponekad cijele porodice. Računaju da ih je za prvih pet godina po doseljenju oko 1/3 pomrlo, naročito djece.“ Jovan Cvijić, „O iseljavanju bosanskih muhamedanaca“, *Književni glasnik*, 16. lipnja 1910., <https://www.rastko.rs/antropologija/cvijic/govori-clanci/cvijic-iseljavanje.html> (pristupljeno 2. listopada 2017.).

bosanskohercegovački Bošnjaci, unutar ukupne bošnjačke populacije bio je obuhvaćen i neutvrđeni iznos Bošnjaka te njihovih potomaka podrijetlom sa Sandžaka, Kosova itd. Također, između 1921. i 1991., u sklopu modernizacijskih procesa mnogo se Bošnjaka iselilo iz BiH u druge jugoslavenske republike i inozemstvo. Izrazito je teško utvrditi koliko je ukupno bilo tih iseljenika i njihovih potomaka. Napokon, važno je istaknuti i da se neutvrđeni broj Bošnjaka izjasnio „Jugoslavenima“ prilikom popisa iz 1991.

Međutim, Bošnjaci u BiH, za razliku od svojih sunarodnjaka u Turskoj prošli su Drugi svjetski rat i u njemu imali velike ukupne demografske gubitke. Prema proračunima Vladimira Žerjavića, njihov bi broj prema prvome poslijeratnom popisu 1948. mjesto 885.689 iznosio 999.689, tj. bio bi veći za 114.000.²⁴ Od 1948. do 1991. broj Bošnjaka u BiH je narastao za 1,17.267 ili 114,86 %. Dakle, da nije bilo gubitaka uzrokovanih ratom, broj bi Bošnjaka 1991. iznosio oko 2,147.932, odnosno za 244.976 više nego što ih je bilo. Gledano s ovoga aspekta, njihov bi broj u BiH između 1921. (587.316) i 1991. (2.147.932) porastao za 1,560.616 ili 265,72 %.

Ako pak želimo utvrditi u kojoj se mjeri bošnjačka iseljenička zajednica mogla razvijati u kontekstu turskih demografskih prilika, tad je nužno, zbog poredbe sa stanjem u Jugoslaviji, utvrditi koliko je stanovnika imala Turska 1921. te 1991. Do podataka o brojnosti turskoga stanovništva 1921. možemo doći tek posredno jer je u Turskoj prvi službeni popis proveden 1927. prema kojem je u toj zemlji živjelo 13,648.000 stanovnika. Utvrđeno je da popis ipak nije obuhvatio oko 400.000 ljudi pa bi stvarni broj stanovništva 1927. iznosio 14,048.000.²⁵

Tijekom 1921. u Turskoj su se još uvelike odvijale tektonske etničko-demografske promjene koje su rezultirale gotovo nestankom njezine armenske i grčke zajednice te useljavanjem muslimanskoga, najčešće turskoga življa ponajprije iz Grčke. S obzirom na te promjene, zapravo je ispravnije pokušati utvrditi koliko je populacija zabilježena u Turskoj 1927. mogla brojati 1921. neovisno o tome gdje je te godine prebivala. Ona se između 1927. i popisa iz 1935. godišnje uvećavala za 1,6 %.²⁶ Ako prihvatimo da je takav rast bio tijekom glavnine razdoblja između 1921. i 1927., osim u razdoblju do 1923. kada su još uvijek trajale gotovo ratne prilike (Prvi svjetski i Grčko-turski rat) i kad je morao biti manji, moglo bi se zaključiti da je 1921. turska populacija brojala oko 13 milijuna ljudi. S druge strane, Turska je 1991. približno imala oko 57,7 milijuna stanovnika.²⁷ Prema tome, stanovništvo Turske, koja nije

²⁴ V. Žerjavić, nav. dj., str. 133, 157.

²⁵ Figen Karadayi „Population Growth in Turkey“, u: Figen Karadayi i dr. (ur.), *The population of Turkey*, The Institute of Population Studies Hacettepe University, Ankara, 1974., str. 13.

²⁶ Isto, str. 13.

²⁷ Naš proračun prema: *Turkey in statistics 2015.*, Turkish Statistical Institute, Ankara, 2016., str. 6. Zanimljivo je primijetiti da je 1921. Turska imala tek milijun, a 1991. čak 34 milijuna stanovnika više od

sudjelovala u Drugome svjetskom ratu i pretrpjela stradanja koja je izazvao, poraslo je između 1921. i 1991. za 44,7 milijuna ili 343,85 %.

Ako uvjetno prihvaćeni broj Bošnjaka u Turskoj od 151.504 iz 1921. dovedemo u vezu s rastom bošnjačke zajednice u BiH, tad je primjereno uzeti u obzir onaj koji bi ta zajednica imala da nije prošla ratna stradanja 1941. – 1945., jednostavno stoga što Drugi svjetski rat demografski nije utjecao na bošnjačku zajednicu u Turskoj. Prema njemu, kako je već navedeno, broj Bošnjaka u BiH narastao bi između 1921. i 1991. za 265,72 %. Ako 151.504 dovedemo u kontekst porasta od 265,72 %, dolazimo do iznosa od 554.080 za 1991. S druge strane, ako broj od 151.504 dovedemo u kontekst porasta od 343,85 %, koji je od 1921. do 1991. imalo stanovništvo Turske, dolazimo do iznosa od 672.451, tj. do broja koji bi za 21,36 % bio veći od prethodno navedenoga.

Kako je istaknuto, od 1991. pretpostavke o razini porasta bošnjačke zajednice u Turskoj više se ne mogu donositi na temelju uvida u demografske prilike u kojima su se našli Bošnjaci u BiH. Nakon novoga rata 1992. – 1995., stradanja, iseljavanja iz BiH, mijenjanja cjelokupnoga društvenog ambijenta njihov je broj do idućega popisa, onog iz 2013. pao na 1,769.592.²⁸ Istovremeno, stanovništvo Turske je s 57,7 milijuna 1991. naraslo na nekih 80 milijuna 2017., odnosno za 22,3 milijuna ili za 38,65 %.²⁹ Izvjesno je da je u skladu s takvim demografskim razvojem rastao i broj Bošnjaka u Turskoj. Ako prihvatimo da se iznos od 672.451, koji je dobiven na temelju porasta turskoga stanovništva između 1921. i 1991., također uvećao za 38,65 %, tada za 2017. dobivamo 932.353, tj. broj koji je u odnosu na početni od 151.504 iz 1921. veći za 780.849 ili 515,4 %. Da se pak rast bošnjačkoga stanovništva u Turskoj do 2017. nastavio odvijati prema rastu kakav je do 1991. imala bošnjačka zajednica u BiH, taj bi broj bio manji. Uzimajući u obzir suodnose koje smo dobili za 1991. (554.080 prema 672.451) manji za približno 17,6% te bi iznosio oko 768.259. Dakle, dobili bismo broj koji je u odnosu na početni od 151.504 iz 1921. veći za 616.755 ili za 407,09 %.

Kao što je rečeno, početni iznos za 1921. od 151.504 uzet je uvjetno, zbog provedbe proračuna. Broj Bošnjaka u Turskoj te je godine bio manji zbog manjega priraštaja, iseljavanja i u neturske sredine te visokog stupnja smrtnosti među iseljenicima. Umanjivanjem toga početnog broja znatno se mijenjaju krajnji iznosi kako se može vidjeti

tri puta manje Jugoslavije (1921. bez, a 1991. s teritorijima koje je Jugoslavija stekla za Drugoga svjetskog rata).

²⁸ *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013. godine (rezultati popisa)*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2016., str. 54.

²⁹ *Total Population of Turkey by Scenarios*, Turkish Statistical Institute, Ankara, <http://www.turkstat.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> (pristupljeno 2. listopada 2017.)

iz primjera u tablici 2. Koliki je bio približan broj iseljenika i njihovih potomaka 1921. vrlo je teško reći. No, s obzirom na potrebu krajnjega zaključka držimo da bi brojka od 130.000 svakako bila bliža stvarnomu iznosu. Ako se po njoj ravnamo, približan broj Bošnjaka 2017. iznosio bi oko 660.000, odnosno 800.000.

Tablica 2. Porast bošnjačkih iseljenika u Turskoj od 1921. do 2017. ovisno o početnome broju 1921. i postotku rasta

	PORAST			PORAST	
1921.	407,09%	2017.	1921.	515,4%	2017.
151.504	616.755	768.259	151.504	780.849	932.353
140.000	569.926	709.926	140.000	721.560	861.560
130.000	529.217	659.217	130.000	670.020	800.020
120.000	488.508	608.508	120.000	618.480	738.480
110.000	447.799	557.799	110.000	566.940	676.940
100.000	407.090	507.090	100.000	515.400	615.400

Iz priloženoga je vidljivo da smo došli do dva različita pokazatelja o mogućem broju onih Bošnjaka u Turskoj kojima su se predci iselili iz BiH za vrijeme austrougarske vlasti: jedan kod kojega je uzet u obzir rast koji je imala bošnjačka zajednica u BiH te drugi koji je proizišao iz uvida u porast samoga stanovništva Turske. Postavlja se pitanje koji bi od njih bio bliži stvarnomu iznosu. S tim u vezi, bitno je naglasiti da su postojale i postoje izrazite razlike u natalitetu stanovništva različitih turskih regija. On je najmanji, u najzapadnijim dijelovima Turske, ne samo na razini tamošnjih gradova već i ruralnih područja.³⁰ A upravo se u te dijelove Turske, znatnim dijelom u gradske centre, naselila velika većina Bošnjaka.³¹ Stoga držimo da je stvarnomu iznosu bliži manji broj te da bi potomaka Bošnjaka iseljenih iz BiH za austrougarske vladi danas u Turskoj moglo biti oko 660.000, jasno, uz naznaku da je riječ o broju koji je podložan višestrukim korekcijama. Međutim, s obzirom na demografski potencijal bošnjačke zajednice, ne takvim koje bi mogle voditi njegovu znatnijem umanjivanju, a posebice ne uvećavanju, naročito ne takvu koje bi nadilazilo 800.000, odnosno dobiveni „konkurentski“ iznos.

³⁰ Murat M. Yüceşahin – Murat E. Özgür, „Regional Fertility Differences in Turkey: Persistent High Fertility in the Southeast“, *Population, Space and Place*, 14 (2008.) 2, str. 137, 140-142; Serim Timur, „Components of Growth: Section A – Fertility“, u: Figen Karadayi i dr., n. dj., str. 28; Handan Tezmen, „Internal Migration and Population Redistribution in Turkey“, isto, str. 89.

³¹ Safet Bandžović, *Iseljavanje Muslimana iz Sandžaka*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo, 1991. str. 122.

Zaključak

Masovne bošnjačke migracije iz BiH u Tursku odvijale su se tijekom austrougarske uprave nad BiH (1878. – 1918) i presudno su bile motivirane željom da se i nadalje živi pod islamsko-osmanskom vlašću. Cilj je rada bio utvrditi okvirni iznos potomaka tih bošnjačkih iseljenika u današnjoj Turskoj. U skladu s ovdje provedenim proračunima, moglo bi ih biti oko 660.000 ili maksimalno 800.000. Kako je istaknuto, dobivene brojke proizišle su iz proračuna provedena na razini temeljnih podataka te su stoga podložni nizu modifikacija na koje smo i ukazivali unutar samog rada.

Na temelju dobivenih pokazatelja te uzimajući u obzir važnost nadopuna koje mogu utjecati na njih, držimo da se može zaključiti da bi u današnjoj Turskoj ukupan broj Bošnjaka, onih porijeklom iz BiH, ali i iz Sandžaka i Kosova, mogao iznositi oko jednoga milijuna, možda nešto više ili manje, no to bi bio neki „sidreni“ broj. Riječ je o izrazito velikom iznosu kada se uzme u obzir brojnost bošnjačke zajednice na njezinim domovinskim prostorima. Štoviše, upravo bošnjački iseljenici u Turskoj, promatrani u sklopu ukupnoga bošnjačkog iseljeničtva, dopuštaju zaključak da su Bošnjaci u relativnome smislu najraseljeniji južnoslavenski narod.

No, opet navedeni iznos proturječi vrlo proširenim predodžbama po kojima u Turskoj ima više milijuna Bošnjaka. Zapravo, vrlo je moguće da u Turskoj uistinu i živi više milijuna osoba koje uz neko drugo imaju i bošnjačko porijeklo. No, prema uvriježenom pravilu, o kojem se može kritički raspravljati, prezime, vjera, etnicitet praktički se automatizmom stječu od oca. Dakle takvih, „pravih“ Bošnjaka u današnjoj bi Turskoj vjerojatno moglo biti oko jednog milijuna.

THE NUMBER OF BOSNIAKS FROM BOSNIA AND HERZEGOVINA IN TURKEY

Abstract

The period of Austro-Hungarian rule over Bosnia and Herzegovina (1878-1918) is also identified by mass emigration of Bosniaks to the remnants of the Ottoman Empire, mostly to the areas of present-day Turkey. Migrations were primarily motivated according to their wish to continue their lives consistent to the traditional experiences within islamic theocratic state, what was then the Ottoman Empire. The censuses from the year 1879 and 1921 give the best evidence of the dimensions of the above mentioned emigrations. Namely, according to the census in 1879 almost 39% Muslims lived in Bosnia and Herzegovina but according to the census in 1921 that number fell to 31%. In the contemporary Turkey there is a numerous Bosniak community in which descendants of the Bosniaks who emigrated from Bosnia and Herzegovina during the Austro-Hungarian rule constitute a vast majority. However, in spite of the visibility of Bosniak community in Turkey and in spite of great knowledge about it, we still do not have an answer to the most frequently asked question: How many Bosniaks live in Turkey? Generally speaking, there is a prevailing belief that there are several millions of them. In this paper, in the first place using the data from the censuses from Bosnia and Herzegovina and Turkey as well as making appropriate calculations, we will try to contribute to finding the solution of this problem / issue. By means of this, we shall concentrate on Bosniak emigrants from the period of Austro-Hungarian rule and on the numerosity of their descendants in the present-day Turkey.

Keywords: *Bosniaks; Bosnia and Herzegovina; Austria-Hungary; Turkey; emigrations.*